

УДК 159.9.072.433

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2021.3.20>**Віра СИНЯКОВА**

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант, Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної Академії педагогічних наук України, вул. Паньківська, 2, м. Київ, Україна, 01033
ORCID: 0000-0002-9750-6942

Vira SYNIAKOVA

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Doctoral Student, National Academy of Pedagogical Sciences
of Ukraine G.S. Kostiyk Institute of Psychology, 2 Pankivska str., Kyiv, Ukraine, 01033
ORCID: 0000-0002-9750-6942

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ РОЗВИТКУ
В УМОВАХ ЗАМІСНОГО БАТЬКІВСТВА****PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE SOCIAL SITUATION
OF DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS
OF SUBSTITUTIONAL PARENTING**

У статті розглянуто актуальну проблему соціальної ситуації розвитку в умовах замісного батьківства, проведено теоретичний аналіз літератури щодо ролі сімейного середовища у формуванні особистості дитини, його детермінантності, цінності та незамінності у вихованні, адаптації та соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зазначено, що діти, які позбавлені батьківського піклування, відрізняються від дітей, які виховуються у сім'ї, за деякими неявними психологічними характеристиками. Наслідки цих відхилень проявляються через труднощі адаптації до умов життєдіяльності у замінній сім'ї.

У статті подано інформацію про те, що соціальна ситуація розвитку у замісних сім'ях має психологічні особливості: відсутність біологічного зв'язку між прийомною матір'ю та дитиною; вплив негативного життєвого досвіду дитини на процес соціалізації у замінній сім'ї; негативні установки та афективні прояви замісних батьків. Зроблено висновки, що в умовах створення замісної родини найбільш важливим є етап адаптації – знайомство з новими соціальними ролями, вирішення складних психологічних ситуацій. У статті визначено завдання прийомних батьків щодо створення сприятливої ситуації розвитку: психологічна, соціальна, педагогічна підтримка дітей; втілення програми реабілітації основних сфер життєдіяльності дитини на основі отриманих діагностичних результатів; індивідуальна робота з дитиною щодо максимального забезпечення її нормального розвитку. Також визначено низку факторів, що впливають на соціальну ситуацію розвитку дитини у замінній сім'ї. Наукова новизна визначається через висвітлення основних критеріїв сприятливої соціальної ситуації у формах замісного батьківства: для дитини – це переважання позитивних емоцій, позитивне ставлення до прийомної сім'ї, довіра до її членів, адекватне сприйняття прохань і вимог; для сім'ї – адекватне сприймання поведінки дитини; розуміння проблем прийомної дитини та власних проблем. Критеріями оцінки психологічного клімату у прийомній сім'ї визнано: доброзичливе ставлення членів сім'ї один до одного; почуття захищеності та емоційної задоволеності; відповідальність членів сім'ї один за одного; прагнення проводити вільний час у домашньому колі, разом виконувати домашню роботу.

Ключові слова: діти, позбавлені батьківського піклування, соціальна ситуація розвитку, замісне батьківство, адаптація в прийомній сім'ї.

The article considers the current problem of the social situation of development in foster care, theoretical analysis of the literature on the role of family environment in shaping the child's personality, its determinism, value and indispensability in education, adaptation and socialization of orphans and children deprived of parental care. It is noted that children deprived of parental care differ from children raised in the family in some implicit psychological characteristics. The consequences of these deviations are manifested by the difficulty of adapting to the living conditions of the surrogate family.

The article provides information that the social situation of development in foster families has psychological features: the lack of biological connection between foster mother and child; the impact of negative life experiences of the child on the process of socialization in the foster family; negative attitudes and affective manifestations of surrogate parents. It is concluded that in the conditions of creating a surrogate family the most important stage is adaptation – acquaintance with new social roles, solving difficult psychological situations. The article defines the tasks of foster parents to create a favorable situation for development: psychological, social, pedagogical support of children; implementation of the rehabilitation program of the main spheres of the child's life on the basis of the obtained diagnostic results; individual work with the child to maximize its normal development. Also, a number of factors influencing the social situation of the child's development in a foster family have been identified. Scientific novelty is determined by highlighting the main criteria of a favorable social situation in the form of surrogacy:

for the child – it predominance of positive emotions, positive attitude to the foster family, trust in its members, adequate perception of requests and requirements; for the family – adequate perception of the child's behavior; understanding the problems of the foster child and their own problems. Criteria for assessing the psychological climate in the foster family are: friendly attitude of family members to each other; feelings of security and emotional satisfaction; responsibility of family members for each other; desire to spend free time in the home circle, to do homework together.

Key words: children, relieved of the father's culture, social development, change the father's state, adaptation to the family's family.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Важливу роль у системі державного влаштування дітей, що позбавлені батьківського піклування, в Україні виконують замісні форми сімейного виховання, які передбачають утримання дитини, яка позбавлена батьківського піклування, у сімейному оточенні з метою адаптації та соціалізації до умов сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема соціальної ситуації розвитку у формах замісного батьківства виникла з моменту прийняття першої дитини, яка позбавлена батьківського піклування, у сім'ю. У результаті еволюції системи установ та форм соціального піклування дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні дослідники дійшли висновку щодо необхідності більш детального вивчення особливостей не тільки форм замісного батьківства, а й самих дітей-сиріт з метою розвитку та гармонізації відносин у прийомній сім'ї на різних етапах її існування.

Роль сімейного середовища у формуванні особистості дитини, його детермінантність, цінність та незамінність у вихованні, адаптації та соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розглядали у своїх працях Г. Бевз, А. Капська, І. Пеша, Н. Максимова, С. Максименко.

У сучасних психологічних роботах (А. Аладьїна, А. Варга, В. Ромека, Т. Сінченка, В. Століна, Я. Соколова, І. Фурманова, Н. Фурманової та ін.) ця проблема розглядається на рівні виявлення психологічних особливостей прийомних дітей. Важливими є роботи, присвячені психологічним особливостям дітей, які виховуються поза сім'єю (Р. Зачепицький, М. Калініна, М. Проселкова та ін.). Особливу значущість для дослідження становлять роботи, присвячені проблемі міжособистісної взаємодії «дитина–батько» у прийомній сім'ї (Г. Андреева, П. Луньов, Л. Петровська, Я. Яноушек та ін.). Автори відзначають складності порозуміння між батьками та дітьми у прийомних сім'ях (високий рівень вимогливості батьків стосовно дітей, виражена контролююча поведінка, відсутність співпраці між батьками та дітьми, конфлікти та відсутність

взаєморозуміння, нетерпимість та непримиренність у відносинах з дітьми, формування системи правил та санкцій взаємодії).

Науковці зазначають, що діти, які позбавлені батьківського піклування, відрізняються від дітей, які виховуються у сім'ї, за деякими неявними психологічними характеристиками. Наслідки цих відхилень проявляються через труднощі адаптації до умов життєдіяльності у замісній сім'ї.

Проблеми, котрим присвячується зазначена стаття, – це проблеми створення сприятливої соціальної ситуації розвитку адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до умов замісного батьківства. Оскільки ця проблема відносно нова для науковців, ми вважаємо, що питання психолого-педагогічних умов адаптації, соціальної ситуації розвитку, психологічного клімату замісної сім'ї потребують подальшого вивчення.

Метою нашої статті є теоретичний аналіз психологічних особливостей соціальної ситуації розвитку у замісних формах батьківства.

Методологія дослідження передбачає використання таких методів дослідження, як формалізація, аналіз, синтез, та базується на певних принципах, зокрема: принципі єдності теорії і практики, принципі системності, принципі розвитку, принципі об'єктивності, принципі декомпозиції, принципі абстрагування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціалізація та взаємоадаптація замісної сім'ї – це тривалий і, на жаль, не завжди успішний процес, що починається з моменту поміщення дитини у сім'ю і триває доти, доки сім'я функціонує, успішність якого визначається сприятливою соціальною ситуацією розвитку в умовах замісного батьківства.

Соціальна ситуація розвитку – це та конкретна форма значимих для дитини взаємин з навколишньою дійсністю (насамперед соціальною), у яких вона перебуває у той чи інший період свого життя. Соціальна ситуація розвитку – це такі соціальні обставини життя людини, які є сприятливими умовами для набування нею нових якостей. Їх джерелом є соціальне середовище, яке, інтеріоризуючись в особистості, стає індивідуальним. Сприятливу соціальну ситуацію можна охарактеризувати через психологічний клімат сім'ї без-

посередньо. Саме він визначає успішність процесу соціалізації замісної сім'ї, несприятливий може бути передумовою припинення її функціонування.

Вітчизняними науковцями виділено такі чинники, які ускладнюють соціальну ситуацію адаптації дитини до умов життєдіяльності замісної сім'ї: чинники, що пов'язані з біологічною сім'єю прийомної дитини та умовами її попереднього проживання; чинники, пов'язані з особливостями психічного розвитку самої дитини, отриманими внаслідок втрати опіки з боку біологічних батьків. Характерними чинниками першої групи є: відсутність повної достовірної інформації щодо життєдіяльності, втрата одного чи обох батьків, перебування дитини без сімейного оточення більше 2-х років, втрата дитиною матері у віці до 18 місяців. До другої групи належать: досвід деривації, поведін-

кові та особистісні розлади особистості, стан здоров'я [7, с. 32–34].

Соціальна ситуація розвитку у замісних сім'ях має психологічні особливості:

- відсутність біологічного зв'язку між прийомною матір'ю та дитиною;
- вплив негативного життєвого досвіду дитини на процес соціалізації у замісній сім'ї;
- негативні установки та афективні прояви замісних батьків;
- стосунки між кровними та прийомними дітьми [12, с. 21–24].

Варто зазначити, що причинами припинення можуть бути психолого-педагогічні (порушення взаєморозуміння, конфліктні відносини, протиріччя між членами сім'ї, порушення поведінки дитини, порушення процесу адаптації), медичні (виявлення, розвиток або поширення захворювання дитини на сім'ю, погіршення стану здоров'я замісних батьків)

Таблиця 1

Фактори, що впливають на соціальну ситуацію розвитку дитини у замісній сім'ї

Дитина	Замісні батьки
Вік дитини. Діти різного віку по-різному пристосовуються до змін (діти дошкільного віку швидко адаптуються до нових умов, діти старшого віку повільніше звикають до змін, нових умов життя та вимог). Значимою є різниця у віці між кровними і прийомними дітьми.	Вік замісних батьків. Кожен вік має свої особливості. Найбільші складнощі в адаптації спостерігаються в тих сім'ях, де батьками, що заміщають, стають люди похилого віку.
Стать дитини. Дівчатка швидше адаптуються до життя у замісній сім'ї, але є залежність від індивідуальних особливостей дитини [6].	Рівень соматичного та психічного здоров'я замісних батьків. Прихід у сім'ю прийомної дитини є стресом не тільки для самої дитини, але і для батьків. Потрібно багато сил і терпіння щодо налагодження конструктивних стосунків з дитиною, а нервова напруга може призвести до загострення хронічних захворювань та порушень сну тощо [8].
Рівень соматичного та психічного здоров'я дитини. Поміщення у сім'ю є для дитини сильним психологічним стресом, що потребує мобілізації всіх ресурсів організму. Нервова система дитини-сироти сама по собі досить вразлива, тому в перші місяці життя у сім'ї у дитини можуть початися порушення сну, розлад апетиту, перепади настрою, загостритися хронічні захворювання, погіршитися загальний рівень соматичного благополуччя [11].	Мотивація та психологічна готовність до прийому дитини. Здебільшого у замісних батьків «ідеалізовані» уявлення про майбутню дитину.
Психологічна готовність дитини. У дитини наявні ідеалізовані уявлення про родину і відсутні поняття реальної сімейної взаємодії. Тому дитина, починаючи жити у замісній сім'ї, виявляється не готова до наявності правил і обмежень. Крім того, створення нової сім'ї діти сприймають як розрив усіх зв'язків із біологічною сім'єю [10].	Наявність досвіду виховання своїх дітей. Замісними батьками можуть бути як бездітні громадяни, так і ті, які мають дітей різного віку. З одного боку, досвід виховання допомагає відчувати впевненість, але варто зауважити, що прийомна дитина відрізняється від кровної, потрібно шукати інші способи взаємодії. Крім того, замісні батьки, що мають кровних дітей, розуміють, що не можуть ставитися до прийомної дитини як до власної і це призводить до виникнення почуття провини і підвищеної тривожності [5].
Досвід проживання у біологічній сім'ї. Дитина має певний життєвий досвід, сформовану картину світу, спосіб думок і манеру поведінки. Необхідно враховувати тривалість її перебування в родині та у формі влаштування для дітей-сиріт [2].	Економічний стан сім'ї. Як правило, в перші місяці життя дитини у сім'ї замісні батьки мають значні фінансові витрати [4].

та соціальні чинники (неналежне виконання замісними батьками своїх обов'язків, зміна сімейного статусу, судове впровадження). Якщо медичні чинники зазвичай є важко прогнозованими і іноді навіть не мають можливості коригування, то психологічні та соціальні чинники можна прогнозувати і здійснювати їх корекцію відповідно до етапу соціалізації [1].

Отже, в умовах створення замісної родини найбільш важливим є етап адаптації – знайомство з новими соціальними ролями, вирішення складних психологічних ситуацій. На цьому етапі відбувається виникнення спільних інтересів, формування спільного способу життя, зміна звичок і формування сприятливого психологічного клімату. Важливим є виникнення та пріоритетність функції взаємного пристосування. Адаптація (в умовах створення замісної сім'ї) – це об'єктивно необхідний процес входження дитини у сім'ю, а також пошук шляхів та форм взаємодії в ній та взаємного пристосування. Цим процесом зазвичай охоплені не тільки замісні батьки та діти, а й найближчі родичі, педагоги, психологи та інші зацікавлені особи [6, с. 121–122]. При цьому на прийомних батьків покладаються завдання: психологічної, соціальної, педагогічної підтримки дітей; втілення програми реабілітації основних сфер життєдіяльності дитини на основі отриманих діагностичних результатів; індивідуальна робота з дитиною щодо максимального забезпечення її нормального розвитку. Внаслідок цього створюються умови для реалізації можливостей і життєвих планів дитини та прогресивних змін сім'ї. Успішність двостороннього процесу змін прийомної дитини та сім'ї визначається низкою факторів (таблиця 1).

Процес взаємоадаптації та створення сприятливої ситуації розвитку насамперед залежить від прийомних батьків, відповідно на них покладаються завдання:

- психологічної, соціальної, педагогічної підтримки дітей;
- втілення програми реабілітації основних сфер життєдіяльності дитини на основі отриманих діагностичних результатів;
- індивідуальна робота з дитиною з метою максимального забезпечення її нормального розвитку [12; 13; 14].

Наукова новизна. Сприятлива соціальна ситуація розвитку у формах замісного батьківства безпосередньо пов'язана з моделюванням цього процесу та професійно організованою підготовкою прийомних батьків. Про її успішність свідчать такі критерії:

Критерії оцінки дитини у сім'ї:

1. Переважання позитивних емоцій.
2. Позитивне ставлення до прийомної сім'ї, довіра до її членів.
3. Адекватне сприйняття прохань і вимог.
4. Адекватне ставлення до біологічної сім'ї, власної історії, адекватна оцінка свого становища у прийомній сім'ї.
5. Прийняття правил сім'ї.
6. Інтерес до сімейної життєдіяльності, активна участь у житті сім'ї.

Критерії оцінки ставлення сім'ї до дитини:

1. Переважання позитивного емоційного настрою.
2. Адекватне сприймання поведінки дитини.
3. Розуміння проблем прийомної дитини та власних проблем.

Критерії оцінки психологічного клімату у прийомній сім'ї:

1. Доброзичливе ставлення членів сім'ї один до одного.
2. Почуття захищеності та емоційної задоволеності.
3. Відповідальність членів сім'ї один за одного.
4. Прагнення проводити вільний час у домашньому колі, разом виконувати домашню роботу.

Висновки.

Отже, психологічний аспект соціальної ситуації розвитку дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах замісного батьківства є, беззаперечно, важливим для його успішного функціонування. Дитина, що позбавлена батьківського піклування, має безліч психологічних особливостей, що ускладнюють соціальну ситуацію розвитку родини, водночас існують обтяжуючі фактори і з боку прийомних батьків. Відповідно, прийомним батькам потрібно володіти необхідними знаннями щодо особливостей створення сприятливої ситуації розвитку в родині. Все це є перспективою наших подальших досліджень.

Література:

1. Вакулєнко О.В. Утримання й виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні: фінансовий аспект. *Інформаційні матеріали для слухачів Центру підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ямолодьспорту*. Київ : Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2006. С. 37–42.
2. Карпенко О. Сучасний стан державної опіки над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківської опіки, в Україні. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2000. № 9. С. 62–66.

3. Карпенко О. Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового регулювання. *Право України*. 2001. № 3. С. 24–36.
4. Кузьмина Е.П. Формирование личностной сферы как основа успешной социализации детей-сирот. *Становление личности в современном изменяющемся мире* : сборник материалов межвузовской научно-практической конференции. Москва, Орехово-Зуево : МГОПИ, 2008. С. 374–378.
5. Пеша І.В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). Київ, 2000. 85 с.
6. Пеша І.В. Сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Інформаційні матеріали для слухачів Центру підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ямолодьспорту*. Київ : Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2006. С. 42–49.
7. Реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: передумови, реалії та перспективи (за результатами соціологічного дослідження) / Ж.В. Петрочко, О.А. Калібаба та ін. ; За заг. ред. Ж.В. Петрочко. Київ : Наук. світ, 2006. 100 с.
8. Ослон В.Н. Жизнеустройство детей-сирот: профессиональная замещающая семья. Москва : Генезис, 2006. 182 с.
9. Соціальне сирітство в Україні : експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Авт. кол. Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, О.Г. Антонова-Турченко та інші. Київ : Український інститут соціальних досліджень, 1998. 120 с.
10. Система помощи детям, возвращенным после неудачного семейного жизнеустройства, в условия образовательного учреждения для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей : методические рекомендации / Ответственный редактор Курнешова Л.Е. Москва : Центр «Школьная книга», 2009. 320 с.
11. Чижма Д.М. Психологічний супровід як форма корекції й розвитку особистісної саморегуляції учнів підліткового віку. *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics* : сб. науч. трудов ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький государственный педагогический университет имени Григория Сковороды». Переяслав-Хмельницький : ФОП Домбровская Я.М., 2016. Вып. 19 (1). 216 с.
12. Шоканова Д.Ч. Социальная адаптация детей-сирот в приемных семьях. *Вестник Харьковского национального университета. Серия «Социологические исследования современного общества: методология, теория, методы»*. 2010. № 891. С. 142–146.
13. Шоканова Д.Ч. Проблема институализации приемной семьи. *Философия и социальные науки*. 2011. № 1. С. 68–71.
14. Шоканова Д.Ч. Социализация детей: социологическая рефлексия классических концепций. *Вестник БГУ. Серия 3*. 2011. № 2. С. 61–64.

References:

1. Vakulenko, O.V. (2006). Utrimannya j vihovannya ditej-sirit ta ditej, pozbavlenih batkivskogo piklivanja, v Ukraini: finansovij aspekt [Maintenance and upbringing of orphans and children deprived of parental care in Ukraine: financial aspect. Information materials for students of the Center for Advanced Training of employees of the Ministry of Family and Youth Sports]. Kyiv: State Institute for Family and Youth Development [in Ukrainian].
2. Karpenko, O. (2002). Suchasnij stan derzhavnoyi opiki nad ditmi-sirotami i ditmi, pozbavlenimi batkivskoyi opiki, v Ukraini [The current state of state care for orphans and children deprived of parental care in Ukraine]. Entrepreneurship, economy and law [in Ukrainian].
3. Karpenko, O. (2001). Simejni formi utrimannya ta vihovannya ditej-sirit ta ditej, pozbavlenih batkivskogo piklivanja: problemi pravovogo reguluvannya [Family forms of maintenance and upbringing of orphans and children deprived of parental care: problems of legal regulation]. Law of Ukraine [in Ukrainian].
4. Kuzmina, E.P. (2008). Formirovanie lichnostnoj sfery kak osnova uspeshnoj socializacii detej-sirot [Formation of the personal sphere as the basis of successful socialization of orphans]. Formation of personality in the modern changing world: Collection of materials of the interuniversity scientific-practical conference. Moscow, Orekhovo-Zuyevo: MGOPI [in Russian].
5. Pesha, I.V. (2010). Socialnij zahist ditej-sirit ta ditej, pozbavlenih batkivskogo piklivanja (problemi reformuvannya) [Social protection of orphans and children deprived of parental care (reform problems)]. Kyiv: NPU [in Ukrainian].
6. Pesha, I.V. (2006). Simejni formi vihovannya ditej-sirit ta ditej, pozbavlenih batkivskogo piklivanja [Family forms of education of orphans and children deprived of parental care]. Information materials for students of the Center for Advanced Training of employees of the Ministry of Family and Youth Sports. Kyiv: State Institute for Family and Youth Development [in Ukrainian].
7. Petrochko, Zh.V. (2006). Reformuvannya sistemi zakladiv dlya ditej-sirit ta ditej, pozbavlenih batkivskogo piklivanja: peredumovi, realiyi ta perspektivi (za rezultatami sociologichnogo doslidzhennya) [Reforming the system of institutions for orphans and children deprived of parental care: preconditions, realities and prospects (according to the results of sociological research)]. Kyiv: Nauk. Svit [in Ukrainian].
8. Oslon, V.N. (2006). Zhizneustrojstvo detej-sirot: professionalnaya zameshayushaya semya [Life of orphans: a professional surrogate family]. Moskva: Genesis [in Russian].

9. Volynets, L.S., Komarova, N.M., Antonova-Turchenko, O.G. (2008). Socialne siritstvo v Ukraini: ekspertna ocinka ta analiz isnuyuchoyi v Ukraini sistemi utrimannya ta viovannya ditej, pozbavlenih batkivskogo pikluvannya [Social orphanhood in Ukraine: expert assessment and analysis of the existing in Ukraine system of maintenance and upbringing of children deprived of parental care]. Kyiv: Ukrainian Institute for Social Research [in Ukrainian].

10. Kurneshova, L.E. (2009). Sistema pomoshi detyam, vozvrashennym posle neudachnogo semejnogo zhizneustrojstva, v usloviya obrazovatel'nogo uchrezhdeniya dlya detej-sirot i detej, ostavshihsya bez popecheniya roditel'ej [The system of assistance to children returned after unsuccessful family life to the conditions of an educational institution for orphans and children left without parental care]. Moskva: Center "School Book" [in Russian].

11. Chizhma, D.M. (2016). Psihologichnij suprovid yak forma korekciji j rozvitku osobistisnoyi samoregulyaciyi uchniv pidlitkovogo viku [Psychological support as a form of correction and development of personal self-regulation of adolescents. Psycholinguistics]. Psycholinguistics. Pereyaslav-Khmelnytsky: FOP Dombrovskaya [in Ukrainian].

12. Shokanova, D.Ch. (2010). Socialnaya adaptaciya detej-sirot v priemnyh semyah [Social adaptation of orphans in foster families]. Bulletin of Kharkiv National University. Series: "Sociological research of modern society: methodology, theory, methods". [in Russian].

13. Shokanova, D.Ch. (2011). Problema instutualizacii priemnoj semi [The problem of institutionalization of the foster family]. Retrieved from: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/8586/1/pages%20from%20ph%26ss_2011 [in Russian].

14. Shokanova, D.Ch. (2011). Socializaciya detej: sociologicheskaya refleksiya klassicheskikh koncepcij [Socialization of children: sociological reflection of classical concepts]. Bulletin of BSU. Series 3. Retrieved from: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/8586/1/pages%20from%20ph%26ss_2011 [in Russian].